

วารสารวิชาการ

ศิลปวัฒนธรรมอีสาน ๒

ปีที่ ๓
ฉบับที่

สาขาศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏแห่งประเทศไทย
กลุ่มภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

(กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๕)

ศิลปวัฒนธรรม

อีสาน

Journal of Isan Arts and Culture

ISSN : ๒๖๙๗-๖๕๖๓

บทบาท พื้นที่ ของภูมิปัญญาเครื่องปั้นดินเผาผ่านเกวียน รูปแบบดั้งเดิม ท่ามกลางบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

Role and area of Dan Kwian pottery wisdom in traditional style in the midst
of economic, social and political contexts from the past to the present

สืบศักดิ์ สิริมงคลกาล^๑

Suebsak Sirimongkolgal

๑ รองผู้อำนวยการสำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอกระบวนการปรับตัวของศิลปินวัฒนธรรมเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ชุมชนบ้านด่านเกวียน ตำบลด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา ผ่านบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยใช้เครื่องมือเป็นแบบสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้นำชุมชน ช่างปั้นพื้นบ้านศิลปินนักวิชาการและชาวบ้านในชุมชนบ้านด่านเกวียน ผลการศึกษาแสดงให้เห็นถึงสาเหตุที่ทำให้เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมได้เลือนหายไป โดยเกิดจากกลุ่มคนภายนอกชุมชนและระบบอุตสาหกรรมที่เข้ามามีบทบาทต่อการผลิตเครื่องปั้นดินเผาในพื้นที่เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนมองว่าเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบใหม่ๆ สร้างรายได้และให้ผลกำไรดีกว่า อย่างไรก็ตามปัจจุบันยังคงปรากฏเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมอยู่บ้างในพื้นที่ของช่างปั้นพื้นบ้านรวมถึงศิลปินพื้นถิ่นที่ต้องการอนุรักษ์ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาได้ตระหนักในคุณค่า ความงามของอัตลักษณ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนที่แท้จริงจนกระทั่งเริ่มมีช่างปั้นรุ่นใหม่ ศิลปิน นักวิชาการ รวมถึงนักธุรกิจบางท่านเริ่มสนใจและหันกลับมาสร้างสรรค์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมมากยิ่งขึ้นส่งผลให้อัตลักษณ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเริ่มกลับมาในพื้นที่และมีบทบาทต่อการขับเคลื่อนชุมชนอีกครั้งในยุคปัจจุบัน

คำสำคัญ: บทบาท, พื้นที่, เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิม

Abstract

This article aims to present the adaptation process of Dan Kwian Pottery Art and Culture, Ban Dan Kwian Community, Dan Kwian Sub-district, Chokchai District, Nakhon Ratchasima Province, through economic, social, and political contexts from the past to the present. The study tool was in-depth interviews with community leaders, local potters, artists, scholars, and villagers in Ban Dan Kwian. The results showed that the cause of the disappearance of traditional Dan Kwian pottery was due to people outside the community and the industrial system that played a role in the production of pottery in the area. The villagers in the community believed that the new styles of Dan Kwian pottery generate better income and profits. However, at present, some traditional Dan Kwian pottery still appears in the area of local potters, including local artists who want to preserve it for future generations to study and realize the beauty and value of the real Dan Kwian pottery identity. Nowadays, a new generation of potters, artists, scholars, and some business people have begun to take interest and return to create more traditional Dan Kwian pottery, resulting in the return of Dan Kwian pottery to the area and its increasing role in driving the community again in the modern era.

Keywords: Role, Area, Traditional Dan Kwian Pottery

บทบาท พื้นที่ ของภูมิปัญญาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิม ท่ามกลางบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

สืบศักดิ์ สิริมงคลกาล

บทนำ

ปัจจุบันหากเรามีโอกาสได้เข้าไปท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชนบ้านด่านเกวียน ตำบลด่านเกวียน อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา จะพบกับสินค้าเครื่องปั้นดินเผาหลากหลายรูปแบบวางเรียงรายอยู่ตามร้านค้าริมสองฝั่งถนนหลวงหมายเลข ๒๒๔ นครราชสีมา-โชคชัย โดยสินค้าส่วนใหญ่จะเป็นสินค้าที่ผลิตเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน เช่น โอ่ง อ่าง กระจ่าง โห้ หม้อ จาน ชาม สินค้าที่ใช้ตกแต่งบ้าน โรงแรม รีสอร์ท เช่น แจกัน โคมไฟ เครื่องแขวน กระจ่าง ชุดโต๊ะสนาม ชุดน้ำพุ ชุดน้ำตก ม่านมู่ลี่ที่ทำจากดินเผา สินค้าที่ใช้ในร้านสปา เช่น ชุดเตาน้ำมันหอม ชุดวางเทียนหอม ชุดวางกำยาน วางรูป และสินค้าที่เป็นงานรูปแบบศิลปกรรม (Ceramic Sculpture) เช่น ประติมากรรมนูนต่ำ นูนสูง ลอยตัว รูปแบบต่างๆ โดยผลิตภัณฑ์และผลงานส่วนใหญ่ที่กล่าวมาจะมีสีสันทึบดูคาดบ้างก็เกิดจากเคลือบสีสังเคราะห์ แต่โดยส่วนใหญ่ผลิตภัณฑ์จะถูกทาสีน้ำมัน สีน้ำพลาสติก สีอะคริลิกเพื่อเลียนแบบเคลือบ ซึ่งกระบวนการนี้ช่วยลดต้นทุนการผลิตในกระบวนการเผาเคลือบ จึงเป็นที่นิยมในปัจจุบัน

ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนที่กล่าวมาข้างต้นส่วนใหญ่จะเป็นสินค้านำรูปแบบเชิงพาณิชย์ที่ถึงแม้จะมีความสวยงามจากสีสันทึบที่ดูคาดและรูปร่างรูปทรงที่แปลกตาดูทันสมัย แต่กลับปรากฏเสียงสะท้อนจากผู้บริโภค รวมถึงกลุ่มนักวิชาการและศิลปินว่า งานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนขาดความเป็นเอกลักษณ์หรือไม่ปรากฏอัตลักษณ์ที่เด่นชัด ซึ่งเสียงสะท้อนดังกล่าวถือเป็นมุมมองสำคัญของผู้บริโภคต่อผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนที่ปัจจุบันกำลังประสบปัญหาสินค้าราคาตกต่ำ เนื่องจากสินค้าขาดคุณภาพและรูปแบบของสินค้าไม่มีอัตลักษณ์ของตนเองเหมือนเมื่อผู้เขียนพยายามมองหาผลงานเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมที่ถือว่าเป็นอัตลักษณ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ตามที่เคยได้ยินได้ฟังผ่านเรื่องเล่าจากผู้บริโภค จากช่างปั้น จากศิลปิน จากนักวิชาการ หรือที่พบปรากฏในเอกสารวิชาการ งานวิจัย กลับพบว่า มีผลงานเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมปรากฏอยู่ในพื้นที่น้อยมาก โดยส่วนใหญ่ที่ปรากฏอยู่ตามร้านค้าจะเป็นงานเลียนแบบของเก่าที่ผลิตออกมามีรูปลักษณะใกล้เคียงของดั้งเดิมพอสมควร แต่เมื่อพิจารณาองค์ประกอบอย่างลึกซึ้งจะพบว่าแม้พื้นผิวผลงานจะมีการตกแต่งลวดลายด้วยลูกกลิ้งไม้เหมือนงานรูปแบบดั้งเดิมแต่องค์ประกอบอื่นโดยเฉพาะเรื่องของสีภาชนะไม่ได้มีความใกล้เคียงเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมเท่าไรนัก กล่าวคือสีของงานเลียนแบบส่วนใหญ่จะมีสีโทนน้ำตาลและดำแต่พื้นผิวจะด้านไม่มันมากนักซึ่งหากเป็นงานรูปแบบดั้งเดิมผลงานจะมีสีแดงหรือดำเป็นมัน โดยเฉพาะงานที่ถือเป็น

อัตลักษณ์ด่านเกวียนจะปรากฏสืบผิวงานเป็นสีหมากสุช สีแดงเลือดนก หรือสีแดงเลือดปลาไหล ที่เกิดจากการใช้กระบวนการเผาไฟสูง ๑,๒๐๐ องศาเซลเซียสขึ้นไปด้วยเตาฟืน (สืบศักดิ์ สิริมงคลกาล. ๒๕๖๑ : ๑๔๓-๑๔๘)

สำหรับการเลื่อนหายไจากพื้นที่ของงานเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมนี้ถือเป็นประเด็นที่น่าสนใจ ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าการนำเสนอประเด็นการเลื่อนหายไของงานรูปแบบดั้งเดิมนี้อาจกระตุ้นให้คนในชุมชนด่านเกวียนได้ตระหนัก และหันมาสนใจอนุรักษ์สืบสานงานเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมอยู่กับชุมชนต่อไป รวมถึงเป็นภาพสะท้อนให้ชุมชนอื่นๆ ได้ทวงแหนและรักษา ศิลวัฒนธรรมของชุมชนตนเองไว้ ไม่ให้ลบลื่อนหายไ โดยในบทความนี้ผู้เขียนจะนำเสนอประเด็นดังกล่าว โดยแบ่งออกเป็นหัวข้อดังต่อไปนี้คือ ๑. สาเหตุที่เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมได้เลื่อนหายไ ๒. ผลกระทบที่เกิดจากการเลื่อนหายไของงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิม และ ๓. ปัจจุบันยังมีพื้นที่ของงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมอยู่หรือไม่ หรือถ้ามี งานรูปแบบนี้มีบทบาทต่อชุมชนท่ามกลางกระแสเศรษฐกิจ สังคม การเมืองในปัจจุบันอย่างไร

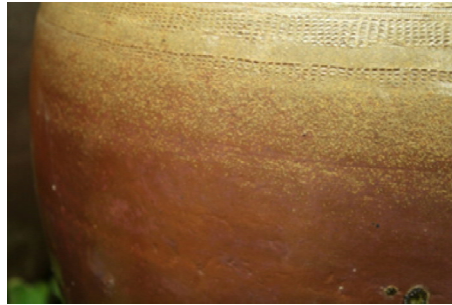
การจะกล่าวถึงในประเด็นต่างๆ ข้างต้น ผู้เขียนจะขอกล่าวถึงที่มาของงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมพอสังเขปก่อน เพื่อให้ผู้อ่านทำความเข้าใจรูปแบบงานลักษณะนี้ โดยงานรูปแบบดั้งเดิมนี้ปรากฏข้อมูลที่มาออกเป็น ๒ ชุดคือ ชุดแรกกล่าวว่าเดิมประชาชนในพื้นที่ท่าอ่าง มีฝีมือในการปั้นโอ่ง อ่างอยู่แล้ว ต่อมาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ส่งเสริมให้มีการปั้นโอ่งอ่างมากขึ้น และจะมีพ่อค้าต่างเมืองนำสินค้าบรรทุกเกวียนไปขายในจังหวัดภาคกลาง โดยระหว่างทางได้มาพักบริเวณท่าอ่าง พื้นที่ตรงนี้จึงกลายเป็นเส้นทางขนส่งสินค้าสำคัญ ต่อมาภายหลังชุมชนนี้จึงถูกเรียกว่าด่านเกวียน (ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา. ๒๕๓๐ : ๔-๕) ขณะที่ข้อมูลชุดสองกล่าวว่าเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเกิดจากชาวภูมิปัญญาชาวข่า (ชนเผ่าตระกูลมอญ-เขมร เป็นชนพื้นเมืองอาศัยอยู่แถบกลุ่มแม่น้ำโขง) ซึ่งเข้ามาก่อสร้างโบสถ์ในชุมชนด่านเกวียน และพักอาศัยอยู่บริเวณ “ตะกุด” (ตะกุด คือ ลำน้ำที่ขาดจากแม่น้ำมูล) ใกล้กับสถานที่สร้างโบสถ์ ชาวข่าดังกล่าว ได้นำดินเหนียวบริเวณที่พักมาปั้นภาชนะรูปแบบต่างๆ และเผาไว้ใช้สอย เช่น โอ่ง อ่าง กระจ่าง ไห ครก แป้ และร่อนยา ต่อมาชาวบ้านในชุมชนด่านเกวียนเกิดความสนใจและได้พัฒนาตนเองจนกลายเป็นช่างปั้นที่มีความเชี่ยวชาญ จากการทดลองการปั้นและการเผาหลายๆ ครั้ง จนสามารถสร้างสรรค์งานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนที่มีลักษณะเฉพาะขึ้นมาได้ (กรมการพัฒนาชุมชน. ๒๕๕๙: ๓, เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน. ๒๕๕๖: ๔) จากข้อมูลที่มาของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนทั้ง ๒ ชุดพอสรุปได้ว่าพื้นที่ชุมชนด่านเกวียนเป็นพื้นที่ที่สำคัญในการติดต่อค้าขายและมีแหล่งดินที่เหมาะสมสำหรับการขึ้นรูปภาชนะดินเผาเพื่อใช้สอย โดยเครื่องปั้นดินเผาจากพื้นที่นี้มีลักษณะเฉพาะทั้งสีสันและความแข็งแรง จึงมีอัตลักษณ์ชัดเจนและมีบทบาทในพื้นที่ด่านเกวียนในอดีตเป็นอย่างมาก เห็นได้จากความสวยงามที่ดึงดูดผู้สนใจทั้งนักวิชาการ ครู อาจารย์ นักศึกษา ผู้ประกอบการเข้ามาในพื้นที่ บางทีหลงใหลในความงามจนตั้งหลักปักฐานอยู่ในชุมชน บ้างก็นำดินด่านเกวียนมาออกแบบ และพัฒนาต่อยอดให้กลายเป็นสินค้าที่เป็นที่นิยมในปัจจุบัน

๑. สาเหตุที่เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมได้เลือนหายไป

แต่เดิมในอดีตในช่วงก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๐ งานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมเป็นที่นิยมผลิต และขึ้นชื่อว่ามีควมสวยงามหางานเครื่องปั้นดินเผาที่ใดเหมือนได้ จึงได้ดึงดูดผู้คนที่สนใจเข้ามาในพื้นที่ด่านเกวียนอย่างมากมายทั้งอาจารย์ นักวิชาการ ศิลปินและนักศึกษา โดยกลุ่มคนเหล่านี้มีความรู้ความสามารถในด้านการออกแบบและการสร้างสรรค์งานศิลปะ จึงนำองค์ความรู้ดังกล่าวมาถ่ายทอดให้กับช่างปั้นพื้นบ้านในชุมชน ส่งผลให้ช่างปั้นพื้นบ้านเริ่มมีรายได้จากการผลิตเครื่องปั้นดินเผาแบบใหม่มากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามถึงแม้จะมีรายได้มากขึ้น ช่างปั้นพื้นบ้านก็ยังคงนิยมสร้างงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมอยู่เนื่องจากผลงานมีความสวยงามและมีอัตลักษณ์เฉพาะไม่มีที่ใดเหมือน ประกอบกับสภาพสังคมในชุมชนยังคงพึ่งพิงธรรมชาติเป็นหลัก ดังนั้นกระบวนการเปลี่ยนแปลงจึงไม่ได้รวดเร็วเกินไปนัก แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อกระบวนการผลิตเชิงอุตสาหกรรมเริ่มเข้ามามีบทบาทในชุมชนมากขึ้นเรื่อยๆ จากรายได้ที่เพิ่มมากขึ้นจากการขายผลงานรูปแบบใหม่ๆ ส่งผลให้ช่างปั้นต้องเลือกผลกำไรมากกว่าวิถีชีวิตและงานแบบดั้งเดิม ผลงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจึงเริ่มเป็นไปในลักษณะผสมผสานระหว่างรูปแบบเก่าและรูปแบบใหม่ จนกระทั่งเมื่อนโยบายรัฐเข้ามาในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ รัฐบาลมีนโยบายใช้ผลิตภัณฑ์ชุมชนเพื่อแก้ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจ งานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจึงเปลี่ยนรูปแบบเป็นงานสมัยใหม่และกลายเป็นผลิตภัณฑ์ชุมชนหนึ่งในหลายผลิตภัณฑ์จากทั่วประเทศที่เข้าโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP: One Tambon One Product) นับแต่นั้นมาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนจึงกลายเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงและกลายเป็นสินค้าส่งออกสำคัญจนถึงปัจจุบัน (สืบศักดิ์ สิริมงคลกาล. ๒๕๖๐: ๒๔)

ภาพที่ ๑ แสดงงานเครื่องปั้นดินเผารูปแบบดั้งเดิม

ภาพที่ ๒ แสดงสีหมากสุกของงานเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิม

เมื่อสินค้ามีความต้องการในท้องตลาดมากขึ้น กระบวนการผลิตแบบดั้งเดิมย่อมไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอที่จะผลิตตามจำนวนความต้องการได้ทัน ดังนั้นกระบวนการผลิตแบบระบบอุตสาหกรรมจึงได้เข้าไปมีบทบาทในพื้นที่ชุมชนด้านเกวียนนับตั้งแต่นั้นมา โดยบทบาทของระบบอุตสาหกรรมดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่องานเครื่องปั้นดินเผาตำบลเกวียนรูปแบบดั้งเดิมเป็นอย่างมาก เช่นเดียวกับการเข้ามาขององค์ความรู้ทางการออกแบบจากผู้คนภายนอกชุมชน ทั้ง ๒ ปัจจัยได้ส่งผลให้งานเครื่องปั้นดินเผาตำบลเกวียนรูปแบบดั้งเดิมได้เลือนหายไปจากพื้นที่ โดยในประเด็นของบทบาทของกลุ่มคนภายนอกและระบบอุตสาหกรรมที่เข้าไปเปลี่ยนแปลงจนงานรูปแบบดั้งเดิมหายไป อยู่เปลี่ยนกระโถก หรือตาอยู่ ช่างปั้นพื้นบ้านได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า

“เมื่อมีคนภายนอกเข้ามาในชุมชน ระบบเทคโนโลยีการผลิตแบบอุตสาหกรรมก็ตามเข้ามาด้วย จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ซึ่งแต่เดิมตาเป็นช่างปั้นพื้นบ้านหรือครูช่างก็เปลี่ยนสถานะเป็นลูกจ้าง แต่ตาก็รู้สึกว่าการเปลี่ยนนี้ทำให้ดีขึ้น วิถีชีวิตดีขึ้น รู้สึกว่ารายได้ดีขึ้น เช่นปั้นแจกันได้ใบ ๖ บาท สูง ๓๒ นิ้ว พออาจารย์จากภายนอกเข้ามาเปลี่ยนรูปแบบ ก็ปั้นแจกันได้ใบละ ๑๐ บาท วันหนึ่งก็ได้ ๕๐-๖๐ บาทต่อคน ต่อมาทนายอุดม มาตั้งโรงงานไทยอิม ลุงอิมเป็นรุ่นพี่ลุงอยู่ พาลุงอยู่เข้าไปช่วยเขา ไปอยู่ไทยอิมหลายปี ค่าแรงก็เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนฐานะไม่ขัดสน มีรายได้ไปสังสรรค์สบาย การที่ช่างปั้นและชาวบ้านด้านเกวียนมีรายได้ดีขึ้นแบบนี้ก็ส่งผลให้คนทำงานดั้งเดิมน้อยลงไปเรื่อยๆ” (อยู่ เปลี่ยนกระโถก. ๒๕๕๙: สัมภาษณ์)

จากคำกล่าวของตาอยู่ช่างต้น แสดงให้เห็นว่าช่างปั้นพื้นบ้านในชุมชนด้านเกวียนมีความพึงพอใจในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบของเครื่องปั้นดินเผา เนื่องจากทำให้มีรายได้จากการค้าขายเครื่องปั้นดินเผามากขึ้นหลายเท่าตัว ส่งผลให้ช่างปั้นนิยมหันมาผลิตเครื่องปั้นดินเผาแบบใหม่แทนที่เครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิม ซึ่งในประเด็นนี้สอดคล้องกับข้อมูลในงานวิจัย

การพัฒนาระบบและกลไกการดำรงอยู่ของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ ซึ่ง เมียน สิงห์ทะเล ช่างปั้นพื้นบ้านกล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า งานรูปแบบดั้งเดิมสวยงาม และมีความคงทนแข็งแรงมาก แต่รสนิยมและตลาดของคนทุกวันนี้เน้นสีสันทัน เขาเบื่อง่ายขึ้น มีความต้องการเปลี่ยนของตกแต่งบ่อยๆ ทำให้งานทาสีถูกใจตลาดคนรุ่นใหม่ แต่แรกเดิมทีงานทาสีเกิดขึ้นในช่วงปี พ.ศ. ๒๕๓๕ จากความต้องการผลิตภัณฑ์ที่ทำเลียนแบบของเก่าที่เป็นที่นิยมในกลุ่มลูกค้าตะวันตก ต่อมาก็มียางสีสดๆ เกิดขึ้นในด่านเกวียนเมื่อประมาณ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา ซึ่งก็ขายดีมากๆ อยู่ช่วงเวลาหนึ่ง แต่งานทาสีจะมีข้อเสียคือการใช้งานระยะยาวสีสันทันจะหลุดลอกออก เนื่องจากชิ้นงานเผาไม่ถึงไฟ คือเผาไม่แกร่งแล้วนำมาทาสี และหากโดนน้ำบ่อยๆ สีจะเปื้อย หลุดออกจากพื้นผิวดิน ส่งผลให้เกิดเสียงสะท้อนจากลูกค้าถึงคุณภาพของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน (สืบศักดิ์ สิริมงคลกาล. ๒๕๖๐: ๑๓๔-๑๓๕)

ภาพที่ ๓ อยู่ เปลี่ยนกระโทก ช่างปั้นพื้นบ้านชุมชนด่านเกวียน

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้นเห็นได้ว่าอิทธิพลจากภาคส่วนการเมืองคือ นโยบายจากภาครัฐที่ผลักดันผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนให้กลายเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) และอิทธิพลจากกลุ่มคนภายนอกทั้งอาจารย์ นักวิชาการ ศิลปินและนักศึกษา มีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของช่างปั้นพื้นบ้านตลอดจนชาวบ้านในชุมชนให้ปรับตัวเข้าสู่วิถีชีวิตภายใต้ระบบอุตสาหกรรมทุนนิยมที่มุ่งผลิตสินค้าเพื่อตอบสนองความต้องการของท้องตลาดอย่างเต็มรูปแบบ อย่างไรก็ตามกระบวนการปรับตัวดังกล่าวเป็นการปรับตัวที่ช่างปั้นพื้นบ้านและชาวบ้าน ทั้งในระดับปัจเจกและในระดับชุมชนเลือกที่จะยอมรับเนื่องจากเห็นว่าระบบอุตสาหกรรมและองค์ความรู้ที่ภาครัฐรวมถึงกลุ่มคนภายนอกนำเข้ามา มีส่วนช่วยในการพัฒนาชุมชนให้มีรายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัวมากยิ่งขึ้น และเมื่อชุมชนปรับตัวเข้ากับระบบอุตสาหกรรมดังกล่าวแล้วจึงพบว่ารายได้ดีกว่าการปั้นงานแบบดั้งเดิม จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้งานดั้งเดิมได้เลือนหายไปจนแทบไม่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ด่านเกวียนในปัจจุบัน

๒. ผลกระทบที่เกิดจากการเลื่อนหายไปของงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน รูปแบบดั้งเดิม

การหายไปของเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบดั้งเดิมนี้ อาจไม่ได้ส่งผลกระทบต่อช่างปั้นรุ่นใหม่ หรือคนหนุ่มสาวในชุมชน เพราะไม่ได้มีวิถีชีวิตผูกพันกับงานดั้งเดิม แต่ได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต ของช่างปั้นพื้นบ้าน หรือครูช่างที่มีวิถีชีวิตผูกพันกับกระบวนการผลิตงานเครื่องปั้นดินเผาดั้งเดิม และอาชีพอื่นๆ ที่ต้องใช้แรงงานในทุกๆ ภาคส่วนของกระบวนการผลิต เช่น ผู้ช่วยหมุนพระมอน ช่างเตรียมดิน ช่างก่อเตา เป็นต้น ซึ่งผลกระทบดังกล่าวสามารถแบ่งออกเป็นผลกระทบในประเด็นต่างๆ ได้ดังต่อไปนี้

๒.๑ ผลกระทบด้านสังคมและเศรษฐกิจ

กระบวนการผลิตที่ผูกพันกับวิถีชีวิตและสังคมแบบเกื้อกูลกัน พึ่งพาอาศัยกันและใกล้ชิด ธรรมชาติได้หายไป เพราะไม่มีความจำเป็นต้องปั้นงานและทำโรงปั้นอยู่บริเวณกุดแแถบฟากมูลอีก ในประเด็นนี้ อยู่ เปลี่ยนกระโทก ได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ระบบธุรกิจส่งผลให้ช่างต้องมาทำที่บ้าน เพราะอยู่บ้านแรงงานได้ ผลิตงานตาม ความต้องการของตลาดได้ดีกว่า อยู่ตามเตาจอมปลวกกริมน้ำ อีกอย่างพอมายู่บ้านลูกหลานครอบครัว ช่วยกันทำ ก็สามารถทำงานกลางคืนได้ แต่ก่อนต้องตื่น ตี๔ ตี๕ ไปโรงปั้นตามกุดและฟากมูล กลับจากโรงปั้นก็เย็น เพราะเดินไปกลับหลายกิโลก็เสียเวลา แล้วยังต้องยอมรับว่าเทคโนโลยีต่างๆ ที่เข้ามาทำให้ความเป็นอยู่ในพื้นที่ดีขึ้นจริงๆ” (อยู่ เปลี่ยนกระโทก, ๒๕๕๙: สัมภาษณ์)

จากข้อมูลระบบธุรกิจที่กล่าวมาข้างต้นสอดคล้องกับ วัฒนา ป้อมชัย ที่ได้กล่าวเสริมใน ประเด็นนี้ไว้อย่างน่าสนใจเช่นกันว่า

“เดิมชาวบ้านในชุมชนด่านเกวียนมีวิถีชีวิตพึ่งพิงธรรมชาติ กระบวนการผลิต เครื่องปั้นดินเผาจะทำตามฤดูกาล แต่เดิมช่างปั้นจะผลิตเครื่องปั้นบริเวณริมน้ำมูลตามบริเวณตะกุด ซึ่งวิถีชีวิตในช่วงเวลานั้นจึงสวยงามมากเต็มไปด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ สงบเย็น ภายใต้อุดม สมบูรณ์ทางธรรมชาติ แต่เมื่อระบบธุรกิจเข้ามาในชุมชนส่งผลให้ช่างต้องปรับตัว จึงมีความคิด อยากร้ายโรงปั้นจากบริเวณตะกุดมาบริเวณบ้าน ซึ่งการปั้นงานที่บ้านจะสามารถแรงงานได้ สามารถผลิตงานตามความต้องการของตลาดได้ดีกว่าการอยู่ตามเตาจอมปลวกกริมน้ำ ดังนั้นจึงเกิด การพัฒนาเตาเผาที่สามารถสร้างในบริเวณที่พักอาศัยได้ และพอเตาถูกคิดค้นขึ้นส่งผลให้ สามารถปั้นงานที่บ้านได้ ลูกหลานครอบครัวจึงอยู่บ้านช่วยกันทำ สามารถทำงานกลางคืนได้ ไม่จำเป็นต้องตื่น ตี ๔ ตี ๕ ไปโรงปั้นตามตะกุดและฟากมูล ส่งผลให้เศรษฐกิจในชุมชนดีขึ้น เตาก่อจึงถือเป็นนวัตกรรมใหม่ในยุคนี้เลยแต่เตาก่อนนี้ก็แลกมาด้วยการเปลี่ยนวิถีชีวิตแบบสงบเย็น มาสู่วิถีชีวิตแบบเร่งรีบในปัจจุบัน” (วัฒนา ป้อมชัย, ๒๕๖๕: สัมภาษณ์)

นอกจากสังคมวิถีชีวิตและสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปตามข้อมูลข้างต้นแล้ว การเข้ามาของเทคโนโลยีก็ส่งผลให้อุปกรณ์แบบดั้งเดิมที่ใช้ในกระบวนการผลิตก็เลือนหายตามไปด้วย เช่นเตาจ่อมปลวกที่ถูกแทนที่ด้วยเตาก่อ ขณะเดียวกันเตาเผาแบบก่อซึ่งใช้ฟืนเป็นเชื้อเพลิง ในปัจจุบันก็ได้ประสบปัญหาต้นทุนเนื่องจากฟืนหายากส่งผลให้เชื้อเพลิงมีราคาสูง เตาเผารุ่นใหม่ ๆ ซึ่งมีกระบวนการเผาไม่ยุ่งยากและมีต้นทุนใกล้เคียงกันจึงถูกนำมาใช้ร่วมกับเตาก่อมากขึ้นในปัจจุบัน เช่นเดียวกับแป้นหมุนแบบดั้งเดิมคือพะมอน ก็ได้ลดน้อยลงไปจนแทบไม่ปรากฏเมื่อมีแป้นหมุนไฟฟ้า เข้ามาแทนที่ การเข้ามาของเทคโนโลยีและนวัตกรรมดังกล่าวส่งผลให้กระบวนการผลิตมีความสะดวก รวดเร็วแต่ก็ส่งผลให้วิถีชีวิตของช่างปั้นที่แต่เดิมเป็นสิ่งมีชีวิตพึ่งพิงธรรมชาติและมีความเอื้อเฟื้อเกื้อกูลกัน ได้เปลี่ยนไปเป็นวิถีชีวิตแบบเร่งรีบตามรูปแบบสังคมเศรษฐกิจทุนนิยม ขณะเดียวกันก็ส่งผลให้อาชีพดั้งเดิมหลากหลายอาชีพเลือนหายตามไปด้วย

๒.๒ ผลกระทบด้านอาชีพ

การที่เทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาในพื้นที่ และได้มีบทบาทต่อกระบวนการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ได้ส่งผลให้อาชีพหลายอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการผลิตเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมได้เลือนหายไป เช่น อาชีพผู้ช่วยหมุนพะมอนซึ่งแต่ก่อนมีความจำเป็นมากเวลาขึ้นภาชนะจำเป็นจะต้องมีมือหมุน ช่วยในการขึ้นรูป การหมุนต้องได้ความเร็วสม่ำเสมอกับความต้องการของช่างปั้น เพราะฉะนั้นช่างปั้น และผู้ช่วยหมุนต้องเป็นเหมือนแขนขาขาดกันไม่ได้ แต่ปัจจุบันเมื่อมีแป้นหมุนไฟฟ้า ผู้ช่วยหมุนจึงไม่มีความจำเป็นอีกต่อไป ซึ่งนอกจากอาชีพผู้ช่วยหมุนพะมอนแล้ว ช่างก่อเตาฟืน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าเตาก่อ ปัจจุบันเหลือเพียงช่างเก่าแก่หรือกลุ่มคนกลุ่มเล็กๆ ที่สนใจเท่านั้นที่ยังพอก่อเตาฟืนนี้ได้ เหตุเพราะเตาก่อเมื่อก่อขึ้นแล้วสามารถใช้ได้ในระยะเวลาหลายปี และค่าตอบแทนในการก่อเตาในแต่ละครั้งไม่ได้สูงมากพอที่จะยึดเป็นอาชีพหลักเพื่อหาเลี้ยงครอบครัวได้ อีกทั้งปัจจุบันเตาก่อเริ่มมีต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นทั้งวัสดุในการก่อเตา ค่าบำรุงรักษา ตลอดจนฟืนที่ใช้เป็นเชื้อเพลิง โดยเฉพาะฟืนที่มีต้นทุนสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องเนื่องจากสภาพป่าไม้ไม่ได้มีความอุดมสมบูรณ์เหมือนเดิม ส่งผลให้ชาวบ้านที่มีอาชีพหาฟืนป้อนสู่โรงเผาเครื่องปั้น ต้องลำบากมากขึ้นในการหาฟืน จากพื้นที่ต่างๆ ที่ห่างไกล ส่งผลให้อาชีพหาฟืนไม่สามารถสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำอีกต่อไป จึงจำเป็นต้องหันไปประกอบอาชีพอื่นและประกอบอาชีพหาฟืนเป็นอาชีพเสริม เช่นเดียวกับช่างเตรียมดิน ซึ่งแม้ปัจจุบันช่างเตรียมดินจะมีความต้องการในโรงงานอยู่ แต่ด้วยกระบวนการเตรียมดินด้วยเครื่องมือที่ทันสมัย ทำให้หลายๆ อาชีพที่มีความสำคัญในการเตรียมดินต้องหันไปประกอบอาชีพอื่น เพราะไม่เป็นที่ต้องการของโรงงานมากมายเหมือนในอดีตอีกต่อไป

ผลกระทบที่เกิดจากการเลือนหายไปของงานเครื่องปั้นดินเผาด้านเกี่ยวยนรูปแบบดั้งเดิม ดังที่กล่าวมา ทำให้เห็นได้ว่าชุมชนด้านเกี่ยวยนในปัจจุบันได้เลือกที่จะเดินหน้าไปกับระบบสังคม เศรษฐกิจทุนนิยมที่ชาวบ้านมองว่าเป็นทางออกให้กับปากท้อง และการเดินหน้าดังกล่าว ก็ประสบความสำเร็จในการหารายได้เลี้ยงชีพ แต่ก็ได้ทำลายสังคมวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม และทำให้หลายอาชีพต้องหายไป ต้องเปลี่ยนอาชีพไป การยอมรับในวิถีชีวิตแบบโรงงานอุตสาหกรรม

ทำให้ชุมชนด่านเกวียนในปัจจุบันแทบไม่มีพื้นที่ให้งานเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมได้ปรากฏหรือแสดงคุณค่าร่วมกับงานรูปแบบสมัยใหม่ที่วางขายในปัจจุบัน

๓. ปัจจุบันยังมีพื้นที่ของงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมอยู่หรือไม่ หรือถ้ามี งานรูปแบบนี้มีบทบาทต่อชุมชนท่ามกลางกระแสเศรษฐกิจ สังคม การเมืองในปัจจุบันอย่างไร

พื้นที่ของงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิม หรือที่เรียกว่ารูปแบบอนุรักษ์นิยมนั้น เมื่อผู้เขียนลงพื้นที่ชุมชนจึงพบว่า ปัจจุบันได้ปรากฏอยู่ในบริเวณที่บ้านพักอาศัยในลักษณะของแตงบ้าน และปรากฏอยู่ในพื้นที่สตูดิโอของศิลปินหรือภายในโรงปั้นของครูช่างปั้นพื้นบ้าน บางท่านที่ยังรักและหวงแหน โดยกลุ่มคนเหล่านี้มีความต้องการอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญานี้ไว้ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสได้เห็น ได้ศึกษาผลงานของจริงที่เกิดจากภูมิปัญญาที่ได้รับการเรียนรู้ และสืบทอดมาจากครูช่างรุ่นก่อนๆ ซึ่งปัจจุบันชุมชนด่านเกวียนมีกลุ่มคนที่ขับเคลื่อนงานเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมอยู่หลายท่าน แต่ที่ผู้เขียนเห็นว่ามีความโดดเด่นและมีความมุ่งมั่นอย่างจริงจังคือ วัฒนา ป้อมชัย ศิลปินอิสระ เมี้ยน สิงห์ทะเล ปราชญ์ชาวบ้าน และ ประสงค์ ภูทอง เจ้าของกิจการโค้งพันล้าน ทั้ง ๓ ท่านมีความประสงค์จะอนุรักษ์และสืบสานเทคนิคการทำเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมไว้ โดย ประสงค์ ภูทอง มองว่าเอกลักษณ์หรืออัตลักษณ์ด่านเกวียนคืองานแบบดั้งเดิม งานแบบดั้งเดิมจะช่วยให้ชุมชนด่านเกวียนอยู่ได้ด้วยรากเหง้าทางศิลปวัฒนธรรม เมื่อนำภูมิปัญญาที่เป็นอัตลักษณ์ของด่านเกวียนกลับมาเสนออีกครั้ง จะทำให้คนรุ่นใหม่ได้พบกับความงามและเสน่ห์ของดินปั้นด่านเกวียนที่แท้จริงขณะที่ปัจจุบันงานทาสีเริ่มขายไม่ค่อยได้ ส่งผลให้ห้างร้านมีสถานะขาดทุนและปิดกิจการไปหลายร้าน เขาจึงได้พยายามสร้างเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมขึ้นมาใหม่อีกครั้ง รูปแบบงานจะทำทั้งเก่า ใหม่ และร่วมสมัย โดยลงทุนสร้างเตาก่อและพยายามขึ้นรูปโอ่ง อ่าง แล้วตกแต่งลวดลายด้วยลูกกลิ้งแบบดั้งเดิม จากนั้นนำมาเผาด้วยกระบวนการแบบดั้งเดิมในอุณหภูมิสูง ๑,๒๐๐ องศาเซลเซียสขึ้นไป ส่งผลให้ปัจจุบันเกิดงานเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมขึ้นและเริ่มพบเห็นได้ทั่วไปตามห้างร้านบริเวณชุมชนด่านเกวียน

นอกจากประสงค์ ภูทอง ที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว เมี้ยน สิงห์ทะเล ปราชญ์ชาวบ้านด่านเกวียน ถือเป็นอีกคนหนึ่งที่สืบสานวิธีการปั้นและการเผาแบบดั้งเดิมมาอย่างต่อเนื่อง จนเรียกได้ว่าเป็นผู้อนุรักษ์กระบวนการผลิตแบบดั้งเดิมอย่างแท้จริง โดยงานของเขามีเอกลักษณ์ที่เด่นชัดคือผลงานจะแสดงทักษะการปั้นที่ละเอียดเรียบร้อย และผลงานที่ถือเป็นเสมือนลายเซ็นเฉพาะตัวคือนกฮูกดินเผา ซึ่งศิลปินรวมถึงนักวิชาการศิลปะได้ยกย่องว่าเป็นผู้ที่ปั้นนกฮูกได้สวยที่สุดคนหนึ่ง จึงทำให้ เมี้ยน สิงห์ทะเล เป็นผู้ที่ชาวบ้านและช่างปั้นในชุมชนยอมรับ และเมื่อมีกิจกรรมหรือโครงการสำคัญๆ เกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน เมี้ยน สิงห์ทะเล จะถูกเชิญเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้บ่อยครั้ง รวมถึงมีผู้สนใจทั่วไปเดินทางมาศึกษาหาความรู้ที่โรงปั้นของเขาอย่างสม่ำเสมอ (สืบศักดิ์ สิริมงคลกาล. ๒๕๖๐: ๑๔๖-๑๔๗)

ขณะเดียวกันผู้เขียนได้มีโอกาสเข้าไปในพื้นที่ของ วัฒนา ป้อมชัย หรือ ต๋อง ด่านเกวียน ศิลปินผู้ซึ่งทำงานเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบศิลปกรรมและยังมีความต้องการที่จะสร้างแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตขึ้นบนพื้นที่ ๗ ไร่ของตนเอง เพื่อเป็นแหล่งศึกษาที่มา ประวัติศาสตร์ เส้นทางการพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนด่านเกวียน ประวัติครูช่างแต่ละท่าน โดยอาจารย์ได้สร้างสรรค์งานเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบศิลปกรรม ประเภทนูนต่ำ นูนสูง (ลักษณะงานประติมากรรมมีล้อ) และยังทำงานประเภทลอยตัวไว้หลายชิ้นมากมาย นอกจากผลงานที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อสะท้อนวิถีชีวิตชุมชนด่านเกวียน วัฒนา ป้อมชัย ยังสร้างสรรค์ผลงานที่สะท้อนสังคมในช่วงเวลาต่างๆ เช่น ผลงานเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบศิลปกรรมประเภทลอยตัวรูปสืบนาคเสถียรที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อรำลึกถึงวีรกรรมการพิทักษ์ป่าห้วยขาแข้ง

ภาพที่ ๔ วัฒนา ป้อมชัย (ต๋อง ด่านเกวียน) กับผลงานประติมากรรมสืบนาคเสถียร

ในพื้นที่บ้านทั้ง ๗ ไร่ของ วัฒนา ป้อมชัย นอกจากงานเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบศิลปกรรมที่กล่าวมาข้างต้น ยังมีงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมที่สวยงามและสมบูรณ์อยู่มากมายหลายชิ้น โดยได้เก็บรักษาเพื่อที่จะให้คนรุ่นหลังที่สนใจศึกษาเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิม ได้มีผลงานไว้ศึกษา โดย วัฒนา ป้อมชัย ได้กล่าวว่า

“พื้นที่ตรงนี้ก็ลินอายุความเป็นด่านเกวียนกำลังจะหายไป ผมรู้สึกเสียดายบรรยากาศวิถีชีวิตตอนที่ผมเข้ามาใหม่ ๆ ตอนนั้นผมอายุประมาณ ๑๙-๒๐ ปี บรรยากาศและวิถีชีวิตชาวด่านเกวียนเต็มไปด้วยความเกื้อกูล ลิงแวดล้อมเต็มไปด้วยธรรมชาติที่น้ำใสไหลเย็น สีเขียวของต้นไม้สดชื่นยิ่งนัก” (วัฒนา ป้อมชัย, ๒๕๖๕: สัมภาษณ์)

วัฒนา ป้อมชัย ยังได้เสริมต่อไปอีกว่า

“ยิ่งตอนเจอลุงอิม(ครูช่าง)ครั้งแรกในโรงปั้น ก็รู้สึกถึงความนิ่งสงบเย็นและขณะนั้นโรงปั้นลุงอิมจะมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุมทำให้บรรยากาศเย็นมาก เมื่อพิจารณาตุลุลุงอิมตั้งดินรีดดินบนพะมอน ซึ่งจะมีคนหมุนแป้นพะมอนคอยหมุน ทำให้ผมหยุดนิ่งเกิดสมาธิ ยิ่งเมื่อลุงอิมให้จับดินก้อนแรก โดยลุงอิมขึ้นกระปุกเล็กๆเพื่อให้ติดใบไม้ดอกไม้ และให้ข้อ.ต้องขีดเขียนตกแต่งตอนแรกผมก็ประหม่า สิ่งที่เกิดขึ้นตอนนั้นคือปั้นไม้มาติดตัวเล็กๆ เพราะกลัวงานจะเสีย ซึ่งงานชิ้นนั้นสร้างความประทับใจมาก เพราะงานชิ้นนี้ลุงอิมให้มาตกแต่งนั้นสวยมาก ถึงกับทำให้ผมทดลองอยู่ในชุมชนด่านเกวียนแห่งนี้เลย” (วัฒนา ป้อมชัย. ๒๕๖๕: สัมภาษณ์)

จากความประทับใจดังกล่าว วัฒนา ป้อมชัย จึงมีความต้องการที่อยากให้เกิดพิพิธภัณฑ์ร่วมกับชาวบ้านในชุมชนด่านเกวียนซึ่งในปี พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๕ นั้น ชาวบ้านมีความตั้งใจที่อยากจะให้ชุมชนมีพิพิธภัณฑ์ที่เป็นเหมือนแหล่งเรียนรู้ให้กับผู้ที่สนใจศึกษาประวัติศาสตร์ที่มาของชุมชนด่านเกวียน ที่มาของภูมิปัญญา ประวัติช่างปั้น และงานเครื่องปั้นดินเผาดั้งเดิมซึ่ง วัฒนา ป้อมชัย ก็ได้เล่าถึงเหตุการณ์ตอนนั้นว่า

“ช่วงพ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๕ ชุมชนมีความตั้งใจจะทำพิพิธภัณฑ์ให้ช่างพื้นบ้าน เพื่อเป็นทำเนียบเป็นแหล่งเรียนรู้ ท่านนายอำเภอโยธิน เวชชนันท์ ได้ตกลงซื้อขายที่ดินลุงสาย (ที่ขนาด ๗ ไร่) โดยใช้ทุน ๒๐ ล้านบาทที่ได้มาจากญี่ปุ่น เอามาทำพิพิธภัณฑ์เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ของชาวบ้าน มีการประชุมอยู่ ๒-๓ ครั้ง มีชาวบ้านมีผู้ใหญ่บ้าน มีปลัด มีนายอำเภอประชุมกันหลายรอบ แต่ภายหลังกลับมีการเมืองภายในเข้ามาแทรกแซงซึ่งไม่รู้ว่าจะเกิดอะไร ความตั้งใจจะสร้างพิพิธภัณฑ์ก็กลายเป็นเรื่องของผลประโยชน์ ตามเรื่องอยู่หลายครั้งจนนายอำเภอย้ายเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดโคราช จากนั้นกลิ่นอายของด่านเกวียนก็เริ่มเลือนหายไป” (วัฒนา ป้อมชัย. ๒๕๖๕: สัมภาษณ์)

จากข้อมูลข้างต้นเห็นได้ว่าชุมชนด่านเกวียนแม้วิถีชีวิตและวัฒนธรรมจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม แต่ก็ยังมีความเข้มแข็งของคนในชุมชนที่แสดงความต้องการที่จะสร้างพิพิธภัณฑ์ให้ช่างปั้นพื้นบ้าน เป็นพื้นที่ที่รวบรวมภูมิปัญญา งานศิลปะเครื่องปั้นดินเผาที่เป็นอัตลักษณ์ของชุมชน แต่กลับถูกอิทธิพลทางการเมืองเข้ามาแทรกแซงจนโครงการสร้างพิพิธภัณฑ์ไม่ได้เกิดขึ้นจึงเป็นที่น่าเสียดายที่คนรุ่นหลังไม่ได้มีพื้นที่ที่สามารถศึกษาหาความรู้ทางประวัติศาสตร์ของด่านเกวียนซึ่งมีเส้นทางภูมิปัญญา ศิลปะ วิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่น่าสนใจแห่งหนึ่งในประเทศไทย ซึ่งเมื่อโครงการสร้างพิพิธภัณฑ์ล้มเหลว วัฒนา ป้อมชัย ก็ได้มุ่งที่จะสร้างพื้นที่ ๗ ไร่ของบ้านตนเองให้เป็นพื้นที่ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิต เป็นสถานที่บอกเล่าประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนด่านเกวียน มีพื้นที่ของครูช่างพื้นบ้านรุ่นต่างๆ และพื้นที่ของงานเครื่องปั้นดินเผาดั้งเดิม ให้กับคนรุ่นหลังต่อไปหลายๆ รุ่น โดย วัฒนา ป้อมชัย ได้กล่าวถึงความตั้งใจที่จะทำพื้นที่ของตนให้เป็นแหล่งเรียนรู้ว่า

“ทำเนียบช่างปั้นหายไป กลิ่นไอของด่านเกวียนหายไป อยากมีพื้นที่ของด่านเกวียนไว้สักส่วนหนึ่ง ร้านค้าก็เปิดกันไป อยากให้มีแหล่งเรียนรู้ส่วนหนึ่ง ถึงจะทำให้ด่านเกวียนเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่รู้ประวัติศาสตร์ รู้เรื่องราวความเป็นมา รู้เส้นทางภูมิปัญญา รู้คุณค่าคุณปู่ครูช่างที่บ้าน ปัจจุบันเทศบาลทำวิถีทัศน์ไว้ชนิดน้อยที่เทศบาล มันไม่มีพลัง การจะเข้าไปสู่แหล่งเรียนรู้ตรงนี้ ต้องตั้งใจ มีคุณค่า มีความสง่า ตอนนี้อะไรขาดทุน ทั้งๆ เรามีต้นทุนเหล่านี้มาก แต่เราไม่รู้จะใช้ เราปล่อยให้ทุนนิยม ให้การเมืองเข้าไปกลบหมด เป็นเรื่องผลประโยชน์ส่วนใหญ่ หลงลืม คุณค่าความเป็นคน ความเป็นอัตลักษณ์ ความหลากหลายทางภูมิปัญญา สุนทรียะ ทางศิลปะ” (วัฒนา ป้อมชัย. ๒๕๖๕: สัมภาษณ์)

ภาพที่ ๕ ผลงานเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบศิลปกรรมประเภทมivolon ของ วัฒนา ป้อมชัย ที่แสดงวิถีชีวิตของพ่อค้าและคาราวานเกวียน

อย่างไรก็ตามปัจจุบัน เทศบาลตำบลด่านเกวียน ถือเป็นหน่วยงานในส่วนการเมืองท้องถิ่นของชุมชน ได้เข้ามามีบทบาททำการจัดสร้างแหล่งเรียนรู้เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน โดยนำอาคารศาลาแปดเหลี่ยมเดิมที่มีอยู่มาปรับปรุงเป็นแหล่งเรียนรู้ที่รวบรวมข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ที่มา พัฒนาการภูมิปัญญาการผลิตเครื่องปั้นดินเผาของชุมชน ซึ่งภายหลังแหล่งเรียนรู้สร้างเสร็จสมบูรณ์เทศบาลตำบลด่านเกวียนได้ใช้พื้นที่แห่งนี้เป็นจุดเริ่มต้นสำหรับน่านักท่องเที่ยวหรือกลุ่มศึกษาดูงาน เริ่มต้นศึกษาชุมชนเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน แล้วจึงนำพานักท่องเที่ยวดังกล่าวขึ้นรถรางของเทศบาล เพื่อศึกษาสภาพแวดล้อมของชุมชนต่อไป อย่างไรก็ตามจากการเกิดขึ้นของแหล่งเรียนรู้ดังกล่าว หากมองอย่างผิวเผินแบบคนภายนอกอาจจะมองว่าชุมชนได้รับการสนับสนุนที่ดีจากภาคการเมืองท้องถิ่น ส่งผลให้ชุมชนมีแหล่งเรียนรู้ที่รวบรวมข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาของชุมชน และแสดงเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิม แต่เมื่อผู้เขียนศึกษาในเชิงลึกแล้วกลับพบว่า แหล่งเรียนรู้ก็ยังขาดความสมบูรณ์ในด้านความถูกต้องของข้อมูลเชิงเนื้อหา รวมถึงการออกแบบตกแต่งภายในที่ยังเป็นการตกแต่งแบบสมัยใหม่ ขาดความเป็นกลิ่นอายของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมไปมากพอสมควร ทำให้แหล่งเรียนรู้ไม่ได้รับความพึงพอใจจากประชาชนชาวบ้านในชุมชนเท่าใดนัก (สืบศักดิ์ สิริมงคลกาล. ๒๕๖๐: ๑๔๗-๑๔๘)

จากข้อมูลข้างต้นพบว่าพื้นที่ของงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิม ยังคงปรากฏอยู่ใน พื้นที่บ้านและร้านค้าของช่างปั้นพื้นบ้านหรือปราชญ์ชาวบ้านบางท่าน รวมถึงปรากฏภายในแหล่งเรียนรู้ที่มีชีวิตของศิลปิน ในรูปแบบของแต่งบ้าน ของสะสม หรือเป็นผลงานศิลปะ ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ยังคงมีความต้องการพื้นที่ที่จะบอกเล่า อนุรักษ์ สืบสานภูมิปัญญาแบบดั้งเดิม อยากรักษาเครื่องปั้นดินเผาที่มีอัตลักษณ์ด้านเกวียนมีบทบาท ในฐานะทุนทางศิลปะและศิลปวัฒนธรรมที่มีคุณค่า ซึ่งนอกจากกลุ่มคนเหล่านี้ที่ต้องการอนุรักษ์ และสืบสานแล้วในปัจจุบันภาคส่วนการเมืองท้องถิ่นคือเทศบาลตำบลด่านเกวียนได้เข้ามามีบทบาท ในการขับเคลื่อนให้เกิดแหล่งเรียนรู้เชิงพิพิธภัณฑ์ชุมชน ส่งผลให้ผู้คนทั้งภายในชุมชนและ ภายนอกชุมชนได้เห็นประวัติศาสตร์ ที่มา ความเป็นอัตลักษณ์ พัฒนาการของเครื่องปั้นดินเผา อย่างเกวียนอย่างชัดเจนยิ่งขึ้น การเกิดขึ้นของแหล่งเรียนรู้ดังกล่าวเป็นกลไกหนึ่งขับเคลื่อนร่วมกับกลุ่มคนที่มุ่งอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญา ทำให้งานรูปแบบดั้งเดิมเริ่มกลับมาได้รับความสนใจ และมีบทบาทต่อชุมชนในมิติทางศิลปวัฒนธรรมที่มีความเป็นเอกลักษณ์หรืออัตลักษณ์ ที่สวยงามอีกครั้ง ประกอบกับนโยบายของภาครัฐในปัจจุบันที่มุ่งส่งเสริมเศรษฐกิจสร้างสรรค์ โดยใช้ทุนทางวัฒนธรรมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจระดับชุมชน ทำให้ปัจจุบันเริ่มมีบุคคลรวมถึงกลุ่มคน ทั้งในรูปแบบของปัจเจก รูปแบบของภาครัฐ ภาคเอกชน เริ่มเข้ามาส่งเสริม สนับสนุนและขับเคลื่อน เครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบดั้งเดิมมากยิ่งขึ้น

บทสรุป

อิทธิพลจากกลุ่มคนภายนอกชุมชนทั้งนักวิชาการ ครู อาจารย์ ศิลปิน และนักศึกษา ได้เข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตของช่างปั้นพื้นบ้านในชุมชนด่านเกวียนเป็นอย่างมาก เนื่องจากกลุ่มคนดังกล่าวได้นำองค์ความรู้ต่างๆ มาถ่ายทอดให้กับช่างปั้นพื้นบ้าน ทั้งกระบวนการออกแบบ และกระบวนการผลิตเชิงอุตสาหกรรม ทำให้ช่างปั้นมีรายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัวมากกว่าเดิม หลายเท่า ฉะนั้นช่างปั้นรวมถึงชาวบ้านในชุมชนจึงเริ่มละทิ้งวิถีชีวิตการผลิตงานแบบดั้งเดิม ละทิ้งวิถีชีวิตแบบพึ่งพิงธรรมชาติ มาสู่วิถีชีวิตทุนนิยมที่ขับเคลื่อนให้เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ของชุมชนบ้านด่านเกวียนเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในช่วงปี ๒๕๓๕ เป็นต้นมา ที่เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนกลายเป็นสินค้าส่งออกภายในประเทศและต่างประเทศ จนได้รับการยกระดับเป็นสินค้าโอท็อปในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ ช่วงเวลาดังกล่าวนับว่าชุมชนเข้มแข็งมาก ทั้งสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง โดยเฉพาะภาคการเมืองที่ชุมชนร่วมกันขับเคลื่อนสนับสนุน กิจกรรมและโครงการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและค้าขายเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนตั้งแต่ระดับผู้นำชุมชน นักการเมืองท้องถิ่น นักธุรกิจ ปราชญ์ชาวบ้าน ช่างปั้นพื้นบ้าน ศิลปิน รวมถึงประชาชนในชุมชนด่านเกวียน

ขณะเดียวกันในช่วงเวลาที่เฟื่องฟูที่สุดของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนดังที่กล่าวมาข้างต้น ได้ส่งผลกระทบต่อตรงต่อการดำรงอยู่ของเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมเป็นอย่างมาก เนื่องจากกระบวนการผลิตที่ย่างยาก สิ้นเปลืองต้นทุนและขายไม่ได้กำไรเท่าที่ควร ทำให้งานดั้งเดิมเริ่มทำการผลิตน้อยลงอย่างต่อเนื่องจนแทบไม่ปรากฏในพื้นที่ร้านค้าในชุมชนด่านเกวียน แต่อย่างไรก็ตามปัจจุบันพื้นที่ของงานเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนแบบดั้งเดิมนั้นยังคงมีอยู่ และยังมีบทบาทต่อชุมชนอยู่บ้างพอสมควร เห็นได้จากยังมีผู้ที่เห็นคุณค่า หรือบางส่วนอาจเป็นกลุ่มหัวอนุรักษ์ แต่พวกเขาเหล่านี้ก็ไม่ได้ตั้งตัวทานกระแส เศรษฐกิจ สังคม การเมือง โดยมองว่าความเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องธรรมดา เพียงอยากให้มีพื้นที่งานดั้งเดิมในรูปแบบแหล่งเรียนรู้ หรือพิพิธภัณฑ์ ไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา นอกจากนี้ภาคส่วนการเมืองคือเทศบาลชุมชนด่านเกวียนได้กลับเข้ามา มีบทบาทในการขับเคลื่อนภูมิปัญญาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนทั้งในรูปแบบแหล่งเรียนรู้ กิจกรรมประกวดและแสดงเครื่องปั้นดินเผาอีกครั้ง ส่งผลให้เครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบดั้งเดิมเริ่มปรากฏในพื้นที่ห้างร้านชุมชนมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่ช่วยขับเคลื่อนให้เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนเริ่มกลับมามีพื้นที่ และบทบาทต่อชุมชนมากยิ่งขึ้นคือ นโยบายจากภาครัฐที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจเชิงสร้างสรรค์ โดยการใช้ทุนวัฒนธรรมพื้นถิ่น ได้ผลักดันให้สถานศึกษาในจังหวัดนครราชสีมาโดยเฉพาะในระดับมหาวิทยาลัยได้ลงพื้นที่ในการร่วมกันพัฒนาระดับเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนอย่างต่อเนื่องขึ้น ทั้งในด้านการออกแบบเชิงสร้างสรรค์ เชิงอนุรักษ์ เชิงพาณิชย์ และเชิงศิลปะร่วมสมัย ผลงานต่างๆ ที่ถูกพัฒนาและสร้างสรรค์ได้ถูกนำไปนำเสนอในเวทีต่างๆ ทั้งเวทีเชิงพาณิชย์และเวทีเชิงศิลปกรรม ส่งผลให้สภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในพื้นที่ชุมชนในปัจจุบันเริ่มคึกคักและกลับมาเข้มแข็งขึ้น นับเป็นสัญญาณที่ดีที่ภูมิปัญญาเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมถูกนำกลับมานำเสนอใหม่ ในหลากหลายรูปแบบและในหลากหลายมิติ เป็นความร่วมมือที่ผู้เขี่ยมองว่าทุนทางศิลปวัฒนธรรม ที่ถูกพัฒนาขึ้นทั้งในเชิงอนุรักษ์และเชิงสร้างสรรค์จะช่วยขับเคลื่อนให้ชุมชนด่านเกวียนเกิดความยั่งยืนในทุกๆ ด้าน และเครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนรูปแบบดั้งเดิมจะมีบทบาทและพื้นที่ในชุมชนต่อไป ในฐานะทุนวัฒนธรรมที่มีคุณค่า ควรค่าแก่การรักษาและสืบสานจากเยาวชนคนด่านเกวียนรุ่นหลังต่อไปในอนาคต

บรรณานุกรม

- กรมการพัฒนาชุมชน. (๒๕๕๙). เอกสารประกอบการประกวดชุมชนแห่งการอนุรักษ์และสืบสาน
ภูมิปัญญาท้องถิ่น. นครราชสีมา: ม.ป.ท.
- เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน. (๒๕๕๖). นครราชสีมา: ทัศนทองการพิมพ์.
เดช นานกลาง. ศิลปิน. สัมภาษณ์. ๑๒ มีนาคม ๒๕๖๔.
- วัฒนา ป้อมชัย. ศิลปิน. สัมภาษณ์. ๑๔ มิถุนายน ๒๕๖๕.
- ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดนครราชสีมา วิทยาลัยครูนครราชสีมา. (๒๕๓๐). ข้อมูลพื้นฐานบ้านด่านเกวียน.
นครราชสีมา: สมบูรณ์ออฟเซตการพิมพ์.
- สืบศักดิ์ สิริมงคลกาล. (๒๕๖๐). การพัฒนาระบบและกลไกการดำรงอยู่ของเครื่องปั้นดินเผา
ด่านเกวียนท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ.
- สืบศักดิ์ สิริมงคลกาล. (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๑). “การพัฒนาระบบและกลไกการดำรงอยู่ของ
เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียน ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์”. วารสารสถาบันวัฒนธรรม
และศิลปะ. ๑๙(๒): ๑๔๓-๑๔๘.
- อยู่ เปลี่ยนกระโทก. ประชาญ์ชาวบ้าน. สัมภาษณ์. ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๕๙.

Isan Arts and Culture

๐๑ บทบาท พื้นที่ ของภูมิปัญญา
เครื่องปั้นดินเผาผ่านเทวียนรูปแบบดั้งเดิม
ท่ามกลางบริบททางเศรษฐกิจ สังคม
การเมือง ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน
สืบศักดิ์ สิริมงคลภา

๐๒ วัฒนธรรมทางดนตรี
ของวงมโหรีพื้นบ้านอีสานใต้
พนาสินธุ์ ศรีวิเศษ
จันทิราพร ศรินนท์
พัชรี ดุงแก้ว
เสาวรัตน์ ทศศิ

๐๓ พระพุทธรูปกนกสวยเงิน :
การศึกษาประวัติศาสตร์และความเชื่อ
ของปูนียสถานสำคัญเมืองเชียงคาน
ธีระวัฒน์ แสนคำ พุทธิวัฒน์ ตูวรรณศักดิ์
กานดา ปุ่มสิน วีระนุช แยมยิม
ชนิษฐา หาระคุน

๐๔ วากรรมเกี่ยวกับ “ลำดวน”
ในสังคมเมืองศรีสะเกษ
พ.ศ.๒๕๕๒ - ๒๕๖๕
ธัญพวงศรี สารรัตน์

๐๕ บทความวิจัย การสร้างสรรค์
นาฏศิลป์ร่วมสมัย จากแรงบันดาลใจ
ในวรรณกรรมพื้นบ้านอีสาน
เรื่อง ตำนานพาแดงนางไฟ
: หนองหานน้อย เมืองกุมภวาปี
ตมูษา ชัมเจริญ
มนุศักดิ์ เรืองเดช

๐๖ การสร้างสรรค์นาฏศิลป์พื้นบ้านอีสาน
จากเอกลักษณ์ปู่กลกระหม่อม
ชุด “ปู่เป้งลำเพลิน”
นันทวัฒน์ เขตชมพู พิศารณิ พันธุ์มณี
ราชพิชญ์ เรียบร้อย คงฤช ตรีชาติ

๐๗ วารุณีเทพสุธา
: การสร้างสรรค์การแสดงอีสานร่วมสมัย
มุกิตา ทรวง กิตติพงษ์ มาดี
พันรณชาติ ตาลพล สันธนา ไชยม
สุดารัตน์ อาวณะพันธุ์ กานุวัฒน์ เหล่าพิลัย

๐๘ นครานครชัยบุรีนทร์
: การสร้างสรรค์นาฏศิลป์อีสานร่วมสมัย
ณัฐริดา ปะติตัง ปิยะฉัตร นาคสีทา
กัญจิสวัสดิ์ฉกร จันทโพธิ์ สุรณรงค์ วงศ์ลุนา
สุดารัตน์ อาวณะพันธุ์ กานุวัฒน์ เหล่าพิลัย

